

A társadalmi jól-lét és a területi-társadalmi rétegződés¹⁷⁰

Csizmady Adrienne

Bevezetés

A differenciáltság, a heterogenitás az élet bármely területén megfigyelhető, legyen szó a társadalmon belüli egyenlőtlenségekről, vagy területek közötti különbségekről. A valóságban a különbségek megoszlását nem a véletlenszerűség jellemzi, így az ezt meghatározó tényezők feltárása elsődleges kérdés az egyenlőtlenségek vizsgálata során. Az egyenlőtlenség meghatározása – különösen, ha térbeli dimenziók is szerepelnek a vizsgálatokban – komplex szemléletet és széleskörű körütekintést igényel.

A térbeni-társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának egyik új – bár sokat vitatott iránya – a jól-létet mérő modellek, indexek használata, ezen belül a Stiglitz-modell alkalmazása. A részfejezet ehhez a diskurzushoz kapcsolódva hagyományos és újabb megközelítések ötvözésével vizsgálja a nagyváros-térségeken, illetve városokon belül található különbségeket.¹⁷¹

A társadalmi jól-lét mérése

Az a gondolat, hogy a gazdaságok fejlettségét nem csak az egy főre jutó jövedelemmel kellene mérni és ez alapján nemzetközi összehasonlítást tenni, régi – legalább 50 éves – gondolat. Már a tra-

¹⁷⁰ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

¹⁷¹ A statisztikai számítások elkészítésében Priksz Tamás nyújtott segítséget.

dicionális közgazdaságtanon belül is kísérleteztek több dimenzió figyelembevételével (a gazdaság ágazati struktúrája, illetve az addig kevésbé vizsgált dimenziók, például az emberi tőke szintje, a rendelkezésre álló munkaerő képzettsége). Természetesen ezen vizsgálatok, javaslatok egyike sem jutott arra a következtetésre, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem mutatója helyett inkább egy, a gazdaságfejlettségi szintjét jobban mérő mutatót kellene használni. Minden fórumon a komplex, sokoldalú elemzés szükségességét hangsúlyozták, és a különböző dimenziók közti összefüggések feltárására törekedtek, a gazdaság és társadalom fejlődésének jobb megértését tűzve ki célul (például Jánossy, 1963).

A Stiglitz-bizottság nevéhez kapcsolódó javaslat (Stiglitz et al., 2009; Stiglitz, 2010) ennek a gondolatnak a konzisztens továbbvitele, melyre azért is szükség volt, mert az eltelt időszakban a tudományterületek határai némileg cseppfolyóssá váltak (többé már nem különül el teljesen például a közgazdaságtan és a szociológia „felségterülete”). A határok tehát az interdiszciplinaritás megjelenésével sokkal átjárhatóbbá váltak, így az a gondolat, hogy a gazdaság különböző teljesítménymérései mellett az adott társadalom különböző dimenziókban mért helyzetét is érdemes figyelembe venni, logikussá vált, bár mint tapasztalható, ez igen sok módszertani problémát vet fel. Mindezek miatt az irodalomban nagy vita zajlik arról, hogyan lehet a különböző dimenziók mérését a közgazdasági dimenziókhoz hasonló precizitással, validitással megoldani. Példaként megemlíthető, hogy a jövedelem-egyenlőtlenségek mutatóját aránylag sikeresen lehet meggyőzően összeállítani, és a fejlettségi számításoknál felhasználni. Ezzel szemben a különböző szintű elégedettségek, boldogságindexek, vagy akár az egészségi állapotra vonatkozó adatok megszerzése, reprezentativitása, validitása stb. sokkal nehezebb, és így felhasználásuk is gyakran kérdéses.

Különösen így van ez akkor, ha a vizsgálat célja a gazdasági és társadalmi mutatók viszonylag kis területi egységekre vonatkozó összekapcsolása. Bár jelentős survey-vizsgálati költségekkel jár, de kis területi egységekre is elképzelhető például a lakosság különböző csoportjai elégedettségében mutatkozó különbségek mérése. Ugyanakkor a gazdasági sikeresség nem feltétlenül ugyanilyen területi csoportokban értelmezhető vagy értelmezendő kérdés. Éppen ezért a kétféle változótípus összekapcsolása nagyon gyakran súlyos nehézségekkel jár.

A térbeli és társadalmi státus hatásai a jól-léti index alakulására

A tanulmány egy empirikus vizsgálat¹⁷² eredményei alapján jól-léti indexek elkészítésére és tesztelésére tesz kísérletet. Ezen belül az indexek célja a hagyományos térbeli-társadalmi különbségek mérésére használt, legjobban működő mutatók (az iskolai végzettség és a térbeli pozíció), valamint a Stiglitz-bizottság ajánlása alapján – a kérdőív korlátai között – kialakított jól-létet mérő komplex mutatók által jelzett területi különbségek tesztelése.

Az elemzés kiindulópontját tehát a Stiglitz-bizottság jelentésében szereplő dimenziók jelentik, mely szerint az egyén helyzetét azokban a dimenziókban kell megvizsgálni, amelyek a legnagyobb hatást gyakorolják a jól-lét alakulására: ezek az anyagi életszínvonal (jövedelem, fogyasztás, vagyon), az egészség, az oktatás, az egyéni tevékenységek (a munkát is beleértve), a politikai képviselet és kormányzás, a társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok, a környezet (jelenlegi és jövőbeli feltételek), és a bizonytalanság (gazdasági és fizikai jellegű).

A dimenziók egyaránt tartalmaznak objektív (például jövedelem, lakáshelyzet) és szubjektív elemeket (például kapcsolati háló, politikai képviselet), éppen ezért a jól-lét mérésének ilyen típusú modellje csak survey-kutatás segítségével állítható elő. Az objektív dimenziók használata régen bevett gyakorlat a társadalomkutatásban, a szubjektív dimenziók is egyre nagyobb teret nyernek a központi adatfelvételekben is (*KSH, EU-SILC*¹⁷³), bár megbízhatóságuk körül vita folyik. A bizottság mindenkit arra biztatott, hogy próbáljanak ki különféle mérési módokat, és azokat teszteljék az országra jellemző adatbázisokon. Jelen kutatás is erre vállalkozott, a rendelkezésre álló adatokból elkészült a kérdőív-specifikus mutató.

Az elemzéshez egyrészt minden egyes Stiglitz-mutató mérésére három komplex mutató (a továbbiakban: alindex) készült, másrészt a 8 jól-lét dimenziót mérő komplex mutatókból egy új mutató (Stiglitz-index) jött létre, mely egy számban sűríti össze és jele-

¹⁷² A „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című TÁMOP-4.2.2.A-11/1/ KONV-2012-0069 számú kutatás keretében a 100 000 főt meghaladó népességű 9 nagyvárosi térség 5000 fős reprezentatív mintáján készült vizsgálat.

¹⁷³ EU Statistics on Income and Living Conditions. A módszertani vonatkozásokról lásd például *Lakatos (2008)*.

níti meg az egyes területegységekben élőkre vonatkozó jól-lét szintet. A cél egy olyan index megkonstruálása volt, amelyben az előzetesen definiált 8 „tartalmi jellegű” dimenzió egyesíthető, szükség esetén más – az ország jellegzetességeinek megfelelő – dimenziókkal kiegészíthető.

Első lépésben beazonosításra kerültek a kérdőívben szereplő változók közül azok, amelyek a 8 dimenzió valamelyikéhez besorolhatók. Az így kapott lista igen hosszú volt, azonban voltak olyan dimenziók, melyekhez túl sok, más dimenziókhoz túl kevés kérdés került.

Ezek után következett a tartalmi jellegű dimenziókon belüli kérdések rendszerezése. Mind a 8 dimenzióban három kérdésalcsoporthoz különült el, a következők szerint:

1. Átfogó jellemzők, az adott dimenzió „szintje”. Itt volt szükség a szokásosnak tekinthető problémákra való megoldási optimumok megkeresésére, például egyeztetni kellett a jövedelmet vagy a lakáshelyzet elvi mérési alternatíváit és az adott vizsgálat korlátait.
2. Környék helyzetének értékelése. Ebben az alcsoporthoz azok a kérdések kaptak szerepet, amelyek az adott dimenzió területi vonatkozásainak szubjektív értékelésére vonatkoztak.
3. Önelhelyezés/sikeresség. Ennél a kérdésalcsoporthoz a saját sikeresség adott dimenzióbeli értékelését mérő kérdések kerültek felhasználásra.

A következő lépés a 8 dimenzióra kialakított – a fenti aldimenziókra vonatkozó – mutatók képzése volt, majd annak a három összefoglaló alindexnek a kialakítása, amelyek a 8 dimenzió összességére vonatkoztatva mérik;

1. a jól-léti dimenziók összefoglaló „szintjét”,
2. környék helyzetének szintetikus értékelését,
3. önelhelyezés/sikeresség értékelését az egyes dimenziókban.

A munka befejezéseként elkészült a 3 alindexet egy összefoglaló indexben egyesítő mutató is, a Stiglitz-index.

Az elemzés folyamata

A Stiglitz-index, illetve a dimenziók 3 alcsoportjára összegzett alindexek területi különbségeket jelző vizsgálatára elsőként a fizikai beépítettség csoportjaiban került sor. Elsősorban az tapasztalható

tó, hogy átalakulóban van a központ és a térségébe tartozó fejlettebb települések egymáshoz viszonyított helyzete. A Stiglitz-index nem jelez jelentős különbségeket a városias, a lakótelepi, illetve a kertvárosias környezet között. A falusias jellegű, de városi környezetbe tartozó érték viszont jóval kisebb, mint a városkörnyékhez tartozók. Ez utóbbi két övezet esetében azonban szintén nem tapasztalható jelentős különbség a fejlettebb és fejletlenebb települések csoportja között.

A három alindex ugyanakkor már a három városi, központon belüli területtípus között is különbséget jelez (45. táblázat). Amint az előzőekben látható volt, a leginkább feltűnő, hogy mindegyik vonatkozásban a nagyvárosok falusias jellegű körzetei vannak a legrosszabb helyzetben, és ezt az itt megkérdozettek a közvetlen környezetükre is vonatkoztatják: ők látják leginkább depriváltak közvetlen környéküket, és abban is a legpesszimistábbnak látszanak, hogy saját helyzetüket is lényegesen sikertelenebbnek tekintik, mint a többi környéken lakók. Különösen érdekes, hogy nem csupán a magasabb státusú városi lakóhelyekhez képest figyelhető meg ez az elmaradás, hanem a beépítettségében hasonló városkörnyéki települések között a rosszabb helyzetű övezetekkel szemben is. Megkockáztatható az a hipotézis, hogy a központi városok hátrányos helyzetű részei nem csupán a gentifikációban érintett felívelő területeknél vannak még kockázatosabb helyzetben, hanem a városkörnyéki települések stagnáló – esetleg csak az alacsony stá-

45. táblázat: A Stiglitz-index és a 3 alindex területegységek szerinti csoportokra vonatkozóan

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
városias	1.46	2.27	2.17	1.97
lakótelep-lakópark	1.53	2.28	2.17	1.99
kertvárosias	1.50	2.22	2.21	1.98
falusias	1.29	1.96	1.90	1.72
fejlett városkörnyék	1.38	2.19	2.03	1.87
fejletlen városkörnyék	1.37	2.13	2.07	1.86

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

tusú szuburbanizáció által érintett – részeinél is. Ugyanakkor az is látható, hogy a városkörnyéki településrészek tekintetében bizonytalanabb a tendencia. Különösen az meglepő, hogy a sikerességet mérő index ezen a ponton az általánosan megfigyelhető tendenciához képest megfordul: a fejletlenebb városkörnyéki területeken lakók sikereesebbnek érezték magukat, mint azok, akik a fejlettebb övezetekben laknak a magvárosok körül. Ennek többféle magyarázata is lehet, ezúttal csak abban a vonatkozásban történt rá utalás, hogy kiderüljön, miért is lényeges finomabb, más szempontú elemzéseket is beiktatni.¹⁷⁴

Habár jelen gondolatmenet legfontosabb vonatkozásai a területi különbségek szerepének értelmezésére terjednek ki, az elemzésből az az általánosan megfigyelhető tendencia is jól követhető, hogy a társadalmi státus mérésére használt hagyományos mutatók nagyobb különbségek jelzésére képesek, mint a területi különbségek önálló mérését lehetővé tevők. Így például, ha a legmagasabb iskolai végzettségi csoportokban kerül sor a mutatók megfigyelésére, az egyes csoportokhoz tartozó Stiglitz-index jól leképezi az ezekhez a csoportokhoz társított társadalmi különbségeket (46. táblázat).

46. táblázat: A Stiglitz-index és a három alindex értékei iskolai végzettségi csoportok szerint

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
max. 8 általános	1,1851	2,0393	1,7673	1,664
szakmunkás	1,3245	2,1264	1,9470	1,799
érettségi	1,5774	2,2622	2,2337	2,024
főiskola	1,7097	2,3648	2,4837	2,186
egyetem	1,7419	2,3961	2,5397	2,226
együtt	1,4481	2,1981	2,1075	1,918

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹⁷⁴ A finomabb elemzést egyébként az is szükségessé teszi, hogy a táblából láthatóan a három alindex ezen a felosztási szinten eltérő tendenciákat mutat, így összegzésük a különbségeket tompítja.

A térbeli különbségek értékelésénél gyakori problémát jelent, hogy milyen szintű és milyen dimenzió szerinti aggregátumuk között vizsgálhatók az eltérések. Amennyiben a fenti elemzéstől némiképp eltérő módon, a térbeliség összevont mérése és a terület státusa is bekapcsolódik az elemzésbe (vagyis a terület ingatlanpiaci helyzetét alapul véve osztjuk a városi és városkörnyéki területeket két-két csoportra), a városon belüli különbséget jól jelzi a Stiglitz-index és a három alindex is, a városkörnyékieket azonban újra kevésbé (47. táblázat).

A valóságos térbeli-társadalmi folyamatok jobb megértéséhez célszerű finomabb, területi csoportokban is megvizsgálni az eredményeket.

Amennyiben a beépítés típusa és a terület státusa egymással kombinálva kapcsolódik be, komplexebb kép kapható. Amint a 48. táblázatban látható, elsősorban a hasonló beépítettségű városi övezetek státuskülönbségei tükröződnek az összevont (Stiglitz-)mutató alakulásában. Jellegzetes, és további elemzésre is igényt tartó jelenség, hogy a városias beépítettségű övezeteken belül hasonlóak (ugyanakkor jelentős mértékűek) a különbségek aszerint, hogy alacsony vagy magas státusú területekről van szó. Ugyanakkor a városok falusias jellegű övezetein belül nem figyelhető meg hasonló eltérés a környék státusa szerint. Ennek egyik oka vélhetően az, hogy a városok és városkörnyékek között fokozatos az átmenet, ezért hasonlítanak ezek az övezetek – amelyek hivatalosan a város részei – azokhoz, amelyek a térképi határok szerint a városkörnyékek elemei.

47. táblázat: A Stiglitz-index és a három alindex értékei a terület ingatlanpiaci pozíciója szerint készített csoportokban

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
magas státusú városi terület	1,53	2,31	2,21	2,02
alacsony státusú városi terület	1,35	2,01	1,96	1,77
fejlett városkörnyék	1,38	2,19	2,03	1,87
fejletlen városkörnyék	1,37	2,13	2,07	1,86

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

48. táblázat: A Stiglitz-index és a három alindex a beépítéstípus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportokban

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
történelmi belváros (városcentrum)	1,52	2,46	2,30	2,09
magas st. városias, hagyományos beépítésű	1,50	2,25	2,27	2,01
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	1,33	2,05	1,85	1,74
magas st. lakótelep	1,64	2,43	2,29	2,12
alacsony st. lakótelep	1,39	2,11	2,04	1,85
magas st. kertvárosi családi házas	1,54	2,37	2,23	2,05
alacsony st. kertvárosi családi házas	1,43	2,01	2,04	1,83
magas st. falusias jellegű családi házas	1,43	2,16	2,17	1,92
alacsony st. falusias jellegű családi házas	1,32	1,99	2,03	1,78
magas st. villanegyed	1,54	2,24	2,35	2,04
lakópark	1,71	2,29	2,03	2,01
zártkert, üdülőövezet	1,54	2,34	2,29	2,06
szegénytelep, szegregátum	1,24	1,90	1,79	1,64
fejlett városkörnyék	1,38	2,19	2,03	1,87
fejletlen városkörnyék	1,37	2,13	2,07	1,86
összes terület együtt	1,45	2,20	2,11	1,92

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Az adatok – a részletes területi bontás függvényében – a jól-lét bizonyos dimenziói közötti összefüggések vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak. Itt főként az figyelemreméltó, hogy a saját sikeresség és a környékre vonatkozó értékelések milyen viszonyban vannak a különböző státusú övezetekben. Bizonyos magas státusú övezetekben (mint például a városcentrumokban) a környékhez kapcsolódó kiemelkedően magas indexek jelzik, hogy a saját sikeresség átlagon felüli szintjének mintegy része, egyben a saját sikert

49. táblázat: A Stiglitz-index átlagértékei a terület a beépítéstípus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportok, valamint a vizsgált települések országon belüli pozíciója szerint

	Budapest	nyugati országrész	keleti országrész	összesen
történelmi belváros (városcentrum)	2,2	2,0	1,9	2,1
magas st. városias, hagyományos beépítésű	2,0	2,1	1,9	2,0
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	1,7	2,0	1,9	1,7
magas st. lakótelep	2,1	2,0	2,1	2,1
alacsony st. lakótelep	1,9	1,9	1,8	1,9
magas st. kertvárosi családi házas	2,1	2,0	2,0	2,1
alacsony st. kertvárosi családi házas	1,8	1,9	1,9	1,8
magas st. falusias jellegű családi házas	n.a.	1,9	1,9	1,9
alacsony st. falusias jellegű családi házas	n.a.	1,8	1,8	1,8
magas st. villanegyed	2,1	2,1	2,0	2,0
lakópark	2,0	2,1	2,0	2,0
zártkert, üdülőövezet	2,3	1,9	1,9	2,1
szegénytelep, szegregátum	1,6	1,7	1,7	1,6
fejlett városkörnyék	1,9	1,9	1,9	1,9
fejletlen városkörnyék	1,9	1,9	1,8	1,9
összes terület együtt	1,9	1,9	1,9	1,9

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

emelő faktor a környezetről megfogalmazott pozitív kép. Ugyanakkor a városközponton kívül eső magas státusú övezetekben található fordított helyzet arra utalhat, hogy az itt lakók státusinkonzisztenciát érzékelnek: a környéket nem érzik „méltónak” saját sikerességük mértékéhez.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Itt most terjedelmi okokból ezen összefüggések csak mint hipotézisek jelennek meg, a részletesebb kifejtéshez további vizsgálatokra is szükség van.

A területi különbségek szerepének elemzésekor eddig kevés figyelem összpontosult arra, hogy az ország mely részén található településekről van szó, csak az adott városkörnyéken belüli strukturáltság hatásai kerültek bemutatásra. Általában véve kijelenthető, hogy a vizsgált városok és környékük egészére összevont (Stiglitz-)mutató értéke nem tér el az ország különböző részeiben. Ugyanakkor a részletesebb státus- és beépítettségjelleg szerinti bontás megmutatja, hogy a magasabb státusú területrészeken (mint például a történelmi városközpontok vagy az üdülőövezetek) aránylag jelentős különbségek mutatkoznak országrészek szerint, míg az alacsony státusú övezetekben inkább hasonló szint tapasztalható – sőt, több helyen a budapesti érték alacsonyabb, mint akár az ország keleti, akár nyugati felében tapasztaltak (49. táblázat).

A társadalmi jól-lét tekintetében mutatkozó strukturáltság elemzésében együttesen kell figyelembe venni a most leírt területi tényezőket és a társadalmi státus szerinti rétegződést. Ezért az elemzés mindkét dimenzió – a területi státus és az iskolai végzettséggel mért társadalmi helyzet – vizsgálatba való bevonásával folytatódik.

A különböző beépítési típusú városi területek esetében a Stiglitz-index értékei – néhány kivétellel – az iskolai végzettségi csoportok hierarchiában elfoglalt helye szerint emelkednek. Kivételt képez a városias, illetve a kertvárosias területen élő, főiskolát vagy egyetemet végzett csoport, akiknek a jól-léti szintje megegyezik. A városkörnyék viszonylatában ugyanez vonatkozik a fejlett környékre, míg a fejletlen környéken a főiskolát végzettek Stiglitz-indexe magasabb. Összességében, mindegyik iskolai végzettségi csoportban – néhány kivételtől eltekintve – az látható, hogy a mutatók az ebben a táblázatban használt beépítési típus szerinti csoportokban nagyon hasonlóak, ezen a területi szinten mérve a térbeliség szerepe nem vehető észre (50. táblázat).

Egyértelmű tehát, hogy ebben a vonatkozásban is csak finomabb területi bontásban rajzolódnak ki a térbeli-társadalmi különbségek, ezért itt a területi helyzetet leíró mutató teljes részletességében történő vizsgálatára is szükség van.

A 51. táblázatban látható, hogy a területi dimenzió a különböző társadalmi státusú csoportok esetében eltérő módon „működik”. Így például az iskolázatlanok körében a városias beépítési típusú területeken belül jelentős különbséget okoz a lakóhely státusában megmutatkozó eltérés, ugyanakkor a falusias környékek esetében a lakóhely státusának hatása az iskolázatlanok jól-lét

50. táblázat: A Stiglitz-index átlagértékei a terület beépítéstípusa és az iskolai végzettség szerinti

	max. 8 általános	szak- munkás	érettségi	főiskola	egyetem	összesen
városias	1,6	1,8	2,1	2,2	2,2	2,0
lakótelep-lakópark	1,7	1,8	2,1	2,2	2,3	2,0
kertvárosias	1,7	1,8	2,0	2,2	2,2	2,0
falusias	1,5	1,7	1,9	2,1	2,2	1,7
fejlett városkörnyék	1,7	1,8	2,0	2,1	2,1	1,9
fejletlen városkörnyék	1,6	1,8	2,0	2,2	2,1	1,9
összes terület együtt	1,7	1,8	2,0	2,2	2,2	1,9

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

mutatóira már sokkal kisebb. Összességében tehát az alacsony státusúaknál jelentős módosító hatás figyelhető meg, amelynek értelmezése azt is jelzi, hogy egyszerűen csak a hatás tényének megállapításánál bonyolultabb összefüggésről van szó.

Ezt a magas iskolai végzettségűek esetében a területi különbségek hatásainak elemzése is megerősíti. Az előző társadalmi csoporttal szemben itt az tapasztalható, hogy az iskolai végzettségi státuson belül már alig értelmezhető a területi elhelyezkedés hatása. Esetükben akkor is viszonylag stabil marad a jól-lét összefoglaló szintje, ha időnként társadalmi státusukkal inkonzisztens (alacsonyabb státusú) övezetben laknak.

Végül, a közepes helyzetű társadalmi csoportokon belül vizsgálva a területi státuscsoportonként indexeket, az tűnik fel, hogy a lakóhelyi elhelyezkedés szisztematikus különbségeket eredményez az indexek alakulásában. Mind a szakmunkás végzettségűek, mind az érettségizettek esetében – egy-egy kivételtől eltekintve – a lakóhely státusának változásával párhuzamosan alakulnak az indexértékek. A mérőeszköz hatékonyságát az is jelzi, hogy a két társadalmi csoport közötti státuskülönbségek egy-egy lakóhelyi típuson belül is követhetőek.

Az elemzés figyelemreméltó eredménye az is, hogy mindezek a mechanizmusok döntően a központi városokon belül megfigyelhető területi különbségek hatásaira vonatkoztathatók. (Az adatbázis jelenlegi mérete és formája a városkörnyéki strukturáltság alapos vizsgálatát sajnos csak korlátozottan teszi lehetővé.)

51. táblázat: Stiglitz-index átlagértékei a beépítéstípus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportok, valamint az iskolai végzettség szerint

	max. 8 általános	szak- munkás	érettségi	főiskola	egyetem	összesen
történelmi belváros (városcentrum)	1,8	2,0	2,1	2,3	2,3	2,1
magas st. városias, hagyományos beépítésű	1,7	1,8	2,1	2,2	2,2	2,0
alacsony st. városias, hagyomá- nyos beépítésű	1,4	1,7	1,9	2,1	2,4	1,7
magas st. lakótelep	1,9	1,9	2,1	2,3	2,3	2,1
alacsony st. lakótelep	1,7	1,8	2,0	2,1	2,2	1,9
magas st. kertvárosi családi házas	1,7	1,8	2,0	2,2	2,3	2,1
alacsony st. kertvá- rosi családi házas	1,7	1,8	1,9	2,2	2,2	1,8
magas st. falusias jellegű családi házas	1,7	1,9	1,9	2,2	2,2	1,9
alacsony st. falusias jellegű családi házas	1,6	1,7	2,0	2,2	2,3	1,8
magas st. villanegyed	1,6	1,8	2,0	2,2	2,1	2,0
lakópark	1,7	1,9	2,0	2,3	2,2	2,0
zártkert, üdülőövezet	1,7	1,7	2,1	2,3	2,3	2,1
szegénytelep, szegregátum	1,5	1,7	1,9	2,0	2,2	1,6
fejlett városkörnyék	1,7	1,8	2,0	2,1	2,1	1,9
fejletlen város- környék	1,6	1,8	2,0	2,2	2,1	1,9
összes terület együtt	1,7	1,8	2,0	2,2	2,2	1,9

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Az előzőek bizonyos értelemben összefoglalhatóak – az adatbázis által kissé bekorlátozott – többváltozós elemzések segítségével, s így egyúttal némileg más nézőpontból is szemügyre vehetők az összefüggések.

A logisztikus regressziós eljárással megvizsgálható, hogy milyen esélykülönbségek vannak a jól-lét (összevont mutatóval mért) leg-

magasabb, illetve legalacsonyabb csoportjába kerülésre a társadalmi státus és a területi státus együttes figyelembe vétele esetén.

Mindkét modell – tehát a bajba kerülési esélyek különbségeit magyarázó és a pozitív jól-léti csoportba kerülést értékelő is – szignifikáns hatásokat mutat, és a pszeudo- r^2 -ek a kiegészítő táblázatban hozzávetőleg hasonló magyarázó erőre utalnak mindkét irányú magyarázat esetén (52. és 53. táblázat).

Ugyanakkor az utolsó oszlopok esélyhányadosai már arra is figyelmeztetnek, hogy a társadalmi és térbeli helyzetek együttes hatásai nem teljesen egyformák abban a vonatkozásban, hogy a legjobb helyzetbe kerülést milyen mértékben segítik elő, illetve, hogy a kockázatok elkerülésében (tehát a helyzet romlásának kivédésében) mennyire jelenthetnek segítséget (vagy előrejelző tényezőt).

Az iskolai végzettség emelkedése tendenciájában a jól ismert mintát mutatja: az iskolázatlanok helyzetéhez képest már a szakmunkás végzettségűeknek is közel harmadára csökken a „bajba kerülési” esélyük, és a diplomásoknál ez a kockázat már elenyészőnek látszik. A magas jól-léti szint elérésénél is hasonló értelmű kép rajzolódik ki: az iskolázatlanokhoz képest már a szakmunkásoknak is 16-szor magasabb az esélyük ebbe a csoportba kerülni, és az iskolai végzettség lépcsőin feljebb lépve nagyságrendekkel javulnak az érintettek esélyei.

Némileg bonyolultabb a helyzet a területi státus hatásainak esetében. Itt a városközpontokban élők jelentik a referenciacsoportot, a két szélső jól-léti csoportba jutás esélyeit a modell az itt tapasztaltakhoz viszonyítja. A rossz helyzetbe kerülés kockázatát illetően látható, hogy a kifejezett, könnyen felismerhető szegregált szegénytelepek, etnikai gettók stb. háromszoros kockázata mellett a hagyományos beépítettség-típusba tartozó övezetekben még ennél is nagyobb a veszélye annak, hogy az iskolai végzettség hasonló szintjei mellett is jól-lét hiányos helyzetbe kerüljön valaki. Ez mindenesetre utal arra, hogy a viszonylag heterogén övezetekben is jelentős társadalmi kockázati elemek halmozódhatnak fel.

A másik oldalon, a jó helyzetbe kerülés relatív esélye az adatokból csak korlátozottabban elemezhető, mivel itt már igen gyakori a nem szignifikáns eredmény. Ennek ellenére két tendenciára érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt úgy látszik, hogy a hagyományos városközpontok még a magas státusú területeknél is lényegesen jobb esélyeket kínálnak a megfelelő jól-lét eléréséhez.

52. táblázat: Milyenek a rossz helyzetbe kerülés esélyei?

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
iskolai végzettség (ref: max. 8 átl.)			323,771	4	,000	
szakmunkás	-,958	,130	54,629	1	,000	,384
érettségi	-2,207	,146	228,311	1	,000	,110
főiskola	-5,233	,702	55,560	1	,000	,005
egyetem	-3,238	,424	58,235	1	,000	,039
területi státus (ref: városközpont)			295,186	14	,000	
magas st. városias, hagyományos beépítésű	-1,317	,329	16,074	1	,000	,268
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	1,495	,243	37,767	1	,000	4,460
magas st. lakótelep	-1,527	,355	18,527	1	,000	,217
alacsony st. lakótelep	-,297	,246	1,460	1	,227	,743
magas st. kertvárosi családi házas	,500	,314	2,533	1	,111	1,649
alacsony st. kertvárosi családi házas	-1,538	,321	22,967	1	,000	,215
magas st. falusias jellegű családi házas	-,160	,381	,175	1	,676	,852
alacsony st. falusias jellegű családi házas	-,248	,328	,572	1	,449	,780
magas st. villanegyed	,422	,387	1,186	1	,276	1,525
lakópark	-,429	,340	1,590	1	,207	,651
zártkert, üdülőövezet	-,155	,326	,227	1	,634	,856
szegénytelep, szegregátum	1,076	,225	22,778	1	,000	2,933
fejlett városkörnyék	-,444	,232	3,658	1	,056	,642
fejletlen városkörnyék	-,026	,227	,013	1	,909	,974
constant	-,785	,199	15,623	1	,000	0,46
Step	-2 Log likelihood		Cox & Snell R Square		Nagelkerke R Square	
1	2913,742		,190		,347	

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

53. táblázat: Milyenek a jó helyzetbe kerülés esélyei?

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
iskolai végzettség (ref: max. 8 ált.)			194,876	4	,000	
szakmunkás	2,815	1,053	7,152	1	,007	16,689
érettségi	4,341	,992	19,143	1	,000	76,778
főiskola	5,812	,989	34,511	1	,000	334,158
egyetem	5,883	,993	35,116	1	,000	358,851
területi státus (ref: városközpont)						
magas st. városias, hagyományos beépítésű			133,266	14	,000	
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	-1,324	,247	28,690	1	,000	,266
magas st. lakótelep	-1,386	,371	13,964	1	,000	,250
alacsony st. lakótelep	-,076	,202	,143	1	,705	,926
magas st. kertvárosi családi házas	-1,338	,312	18,418	1	,000	,262
alacsony st. kertvárosi családi házas	-,050	,243	,042	1	,838	,951
magas st. falusias jellegű családi házas	-1,997	,593	11,327	1	,001	,136
alacsony st. falusias jellegű családi házas	-1,252	,521	5,770	1	,016	,286
magas st. villanegyed	-,708	,532	1,769	1	,183	,493
lakópark	-3,292	,709	21,549	1	,000	,037
zártkert, üdülőövezet	-,516	,288	3,194	1	,074	,597
szegénytelep, szegregátum	-,087	,252	,120	1	,729	,916
fejlett város-környék	-2,249	,591	14,462	1	,000	,105
fejletlen város-környék	-1,073	,245	19,099	1	,000	,342
constant	-1,858	,314	34,963	1	,000	,156
Step	-2 Log likelihood		Cox & Snell R Square		Nagelkerke R Square	
1	1895,099		,140		,341	

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Másrészt a szegénytelepeken – nem meglepő módon – ebben az esetben is kimutatható a radikális elmaradás.

Ebben a vonatkozásban viszont igazolható, hogy a városkörnyékek státus szerinti szétválasztása célszerű: a fejlettebb helyek ugyan csak a hozzájuk tartozó városközponthoz képest harmadnyi esélyt adnak a magas jól-léthez, de még mindig több mint kétszer annyit, mint ami a fejletlenebb városkörnyéki övezetben tapasztalható.

Összegzés

Az eredmények jól jelzik, hogy a térbeliség dimenziója önmagában nem magyarázza az észlelt jól-lét különbségeket, vagy legalábbis nem magyarázza azokat teljes egészükben. Ez lényegében egybeesik a szociológiai vizsgálatok tapasztalatával, amennyiben a területi különbségek önálló hatása a társadalmi státuskülönbségek önálló hatásához képest szerényebbnek tekinthető. Viszont az is látható, hogy nem elsősorban a kétféle hatás erősségének mértéke az, ami lényeges, hanem azok a mechanizmusok, amelyek a kombinált, együttes hatásukat működtetik, érvényre juttatják. Jelen részfejezet többször csak jelezte azokat a pontokat, ahol további elemzésekre van szükség, illetve amelyekhez újabb, részben más módszerekkel történő adatgyűjtésekre és elemzésekre is szükség van.